

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Α΄ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ

Διευθυντής: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Χ. Χ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

**ΟΔΗΓΟΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ COVID-19**

Επιμέλεια

Μίνα Μαρούγκα, Φοίβος Κολοβός, Άννα Μπεχράκη, Μαρίνα Οικονόμου

I. Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα την εποχή του Covid-19

Στη νέα πραγματικότητα όπου κληθήκαμε βίαια να προσαρμοστούμε όλοι ανεξαιρέτως, επαναλαμβάνουμε καθημερινά ότι οι άνθρωποι πρέπει να κάνουν προσεκτικές επιλογές για να διασφαλίσουν την καλή τους υγεία. Ξεχνάμε όμως να πούμε ότι για να κάνει κάποιος επιλογές πρέπει να έχει και τη δυνατότητα να τις κάνει.

Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του Covid-19 αποτελεί, στον παρόντα χρόνο, πορεία σε αχαρτογράφητα ύδατα, δεδομένης της απουσίας εμβολίου. Κι αν σε μια πρώτη ανάγνωση η πανδημία δεν εξαιρεί κανέναν από το ταμπλό των πιθανοτήτων που ορίζει η επιδημιολογική της διάσταση, ωστόσο κουβαλά διαφορετικό αρνητικό φορτίο για τους πιο ευάλωτους πληθυσμούς είτε για λόγους υγείας, είτε για κοινωνικούς λόγους κι ακόμα περισσότερο για όσους βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνίας.

Την ώρα που οι χώρες αγωνίζονται να βγουν από τη δίνη της εξάπλωσης του ιού και να διασφαλίσουν την οικονομία τους, η δραματική κατάσταση των ανθρώπων που έχουν τραπεί σε φυγή λόγω πολέμου, συγκρούσεων και διώξεων επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο με θεμελιώδεις κανόνες του προσφυγικού δικαίου και του δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων να επαπειλούνται.

**«ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΣΕ ΕΥΠΑΘΕΙΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ»
(Το Έργο χρηματοδοτείται από την ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ)**

Σε συνθήκες έντονου συγχρωτισμού, όπως αυτές των Προσφυγικών Δομών, η τήρηση των μέτρων ατομικής και συλλογικής υγιεινής αποτέλεσε και αποτελεί μια ιδιαίτερα δυσεπίλυτη εξίσωση. Ο ωφελούμενος πληθυσμός, ήτοι οι πρόσφυγες και μετανάστες, βίωσε, όπως όλοι μας, τον φόβο της μόλυνσης από τον ιό, ταυτόχρονα όμως και τον φόβο της μη επαρκούς περίθαλψης σε περίπτωση νόσησης αλλά και τη στοχοποίησή του ως «υγειονομικής βόμβας», παρότι τα επίσημα στοιχεία δεν έχουν -μέχρι σήμερα- επιβεβαιώσει τη συγκεκριμένη αιτίαση.

Την ίδια στιγμή, το γενικευμένο «lockdown» σηματοδότησε την αδυναμία πρόσβασης σε ζωτικής σημασίας για τους ίδιους υπηρεσίες –π.χ. Υπηρεσία Ασύλου-, εξέλιξη που ήρθε να ενισχύσει περαιτέρω το αίσθημα αβεβαιότητας που η in limbo παρούσα συνθήκη ζωής τους έχει δημιουργήσει.

Η συσσώρευση όλων των παραπάνω λειτούργησε και λειτουργεί ιδιαίτερα ψυχοπιεστικά, με τον ήδη ευάλωτο ωφελούμενο πληθυσμό να βρίσκεται σε συνθήκη αυξημένης ανασφάλειας, με όλα τα ψυχικά επακόλουθα που αυτή ενέχει.

Μπροστά στην ανθρωπιστική κρίση που ούτως η άλλως αποτελεί το προσφυγικό ζήτημα στις μέρες μας, η κρίση των κορονοϊού αναδεικνύει τη θλιβερή πραγματικότητα ότι οι ανάγκες που δημιουργούνται λόγω της έκτακτης κατάστασης για πρόσφυγες και μετανάστες, καθρεφτίζουν αυτές τις ώρες περισσότερο τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες, παρά τις εξατομικευμένες ανάγκες των εν λόγω πληθυσμών καθαυτές.

Καθώς η επιστήμη συνεχίζει να προσπαθεί για την αντιμετώπιση και την καταπολέμηση της νόσου, οι επαγγελματίες που δραστηριοποιούμαστε στο πεδίο της ψυχικής υγείας βρισκόμαστε μπροστά σε μια ακόμα πρόκληση: να μη χάσουμε την ευκαιρία να απευθυνθούμε υποστηρικτικά στα μέλη των ευάλωτων πληθυσμών, όπως είναι οι πρόσφυγες, οι μετανάστες και οι αιτούντες άσυλο και στους φορείς που τους εκπροσωπούν κατά τη διάρκεια του Covid-19.

Ταυτόχρονα να μη χάσουμε την ευκαιρία να φέρουμε με ένταση στην επιφάνεια την αναγκαιότητα συμπερίληψης του άλλου, του διαφορετικού, του ξένου. Την αναγκαιότητα να απαλλαγούμε από τη λογική του ρατσισμού και της στιγμιστικής λογικής, όποιον κι αν αφορά. Η πανδημία μπορεί να γίνει ένα κάλεσμα για αναγνώριση και αποκατάσταση των ανισοτήτων και των κοινωνικών ρήξεων, οι οποίες δημιουργούν και διαιωνίζουν τις ευάλωτες ανάμεσα σε συγκεκριμένες κατηγορίες περιθωριοποιημένων πληθυσμιακών ομάδων.

Σήμερα, που πρωταρχικό μέλημα όλων των χωρών του πλανήτη είναι η μείωση της καμπύλης του Covid-19, ας μην ξεχάσουμε τους εκπατρισμένους. Είναι χρέος μας, ώστε να εμποδίσουμε νοσηρότητα και θνησιμότητα σε πληθυσμούς που δεν είναι σε θέση να αμυνθούν αποτελεσματικά απέναντι στην πανδημία. Σε αντίθετη

περίπτωση, ο πλανήτης θα πάρει την ευθύνη του να έχει αφήσει στο κενό τους πλέον περιθωριοποιημένους.

II. Ειδικοί προβληματισμοί για δομές φιλοξενίας προσφύγων και μεταναστών

Το ξέσπασμα της πρωτοφανούς υγειονομικής κρίσης του Covid-19 καταδεικνύει τον αποκλεισμό ή/και τα εμπόδια πρόσβασης στη δυνατότητα τήρησης κανόνων υγιεινής αλλά και στα συστήματα υγείας για πρόσφυγες και μετανάστες, ανάμεσα στους οποίους οι απειλές που υψώνει ο ιός μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες. Κρίνεται σκόπιμο η προβληματική και ο δημόσιος διάλογος που αφορά στην προστασία τους, να συμπεριλαμβάνει τα ακόλουθα:

- Η σε βάθος γνώση και ο εντοπισμός αναφορικά με τις εν λόγω ανισότητες θα πρέπει να κατέχει πρωταρχικό ρόλο στην αντιμετώπιση της πανδημίας, με την εφαρμογή εξειδικευμένων πρωτοκόλλων ώστε να εμποδίσουμε τις περαιτέρω ανισοκατανομές στην υγεία και να καταπολεμήσουμε το στίγμα και τις διακρίσεις.
- Αν και οι υπάρχουσες μελέτες δείχνουν ότι οι συγκεκριμένοι ευάλωτοι πληθυσμοί δεν φαίνεται να φέρουν υψηλές πιθανότητες μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών στον υπόλοιπο γενικό πληθυσμό των χωρών που τους φιλοξενούν, ωστόσο βρίσκονται δυνητικά σε επαυξημένο κίνδυνο νόσησης από κάποια μεταδοτική ασθένεια, συμπεριλαμβανομένου του Covid-19, καθώς ζουν κυρίως σε συνθήκες συνωστισμού χωρίς πρόσβαση σε βασικές συνθήκες υγιεινής.
- Ελλείψει βασικών αγαθών, όπως το καθαρό τρεχούμενο νερό και το σαπούνι, η μειωμένη παρουσία ιατρικού προσωπικού, η φτωχή πρόσβαση σε επαρκή ενημέρωση υγείας αλλά και τα εμπόδια που προκύπτουν από τη γλώσσα και την αδυναμία πρόσβασης σε διοικητικούς, οικονομικούς και νομικούς πόρους, πρόσφυγες και μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με πλήρη «αδυναμία άμυνας» απέναντι στην απειλή του ιού.
- Πολλοί από τους εν λόγω πληθυσμούς ζουν, ταξιδεύουν και εργάζονται σε συνθήκες όπου η κοινωνική απόσταση και οι συνιστώμενες οδηγίες προσωπικής υγιεινής καθίστανται αδύνατες, εξαιτίας των συνθηκών απόλυτης φτώχειας που περιγράφησαν και επικρατούν σε camps, δομές και άλλες αντίστοιχες εγκαταστάσεις. Έτσι, βασικά μέτρα δημόσιας υγείας όπως ο καλός και τακτικός καθαρισμός των χεριών, ή η καραντίνα είναι εξαιρετικά δύσκολο να εφαρμοστούν κάτω από αυτές τις συνθήκες.

- Στην πολυπλοκότητα της εξίσωσης, προστίθεται η αδυναμία των εθελοντών που δραστηριοποιούνται στο πεδίο να συνεχίσουν να προσφέρουν, εξαιτίας των περιορισμών που προκύπτουν από τις συνθήκες έκτακτης ανάγκης και του lockdown.
- Την ίδια ώρα, εκφράζονται σοβαρές ανησυχίες σε παγκόσμιο επίπεδο ότι οι χώρες-βασικοί χρηματοδότες της Ύπατης Αρμοστείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών- κύριου συντονιστή των δράσεων στα camps όλου του κόσμου, έχουν οι ίδιες πληγεί τόσο σοβαρά οικονομικά από την υγειονομική κρίση, που θα αναγκαστούν να μειώσουν τις δωρεές τους προς την Ύπατη Αρμοστεία, ώστε να ενισχύσουν τις δικές τους πληγείσες οικονομίες.

Άμεσες προτεραιότητες στο ζήτημα του μεταναστευτικού-προσφυγικού την εποχή του Covid-19

Επείγουσα παγκόσμια και ισότιμη πρόσβαση στα συστήματα υγείας με ετοιμότητα και ταχεία ανταπόκριση

Η πρόσβαση θα πρέπει να είναι επαρκής για πρόσφυγες και μετανάστες, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, ή μεταναστευτικού status (π.χ. ύπαρξη ή όχι σχετικών εγγράφων παραμονής), συμπεριλαμβανομένης της άμεσης άρσης περιορισμών που εμποδίζουν την πρόσβαση στα πρωτοβάθμια συστήματα υγείας.

Συμπερίληψη μεταναστών και προσφύγων στα μέτρα πρόληψης

Οι άμεσες ενέργειες θα πρέπει να περιλαμβάνουν τη μεταφορά ανθρώπων που φιλοξενούνται σε υπερφορτωμένες δομές διαμετακόμισης και φιλοξενίας προς ασφαλέστερες συνθήκες εγκατάστασης. Επιπλέον, παύση απελάσεων και υποστήριξη της αρχής της μη-επαναπροώθησης. Προστασία του δικαιώματος στο άσυλο. Επείγουσα οικογενειακή επανένωση για τους ασυνόδευτους ανήλικους.

Υπεύθυνες, διαφανείς και «συμπεριληπτικές» στρατηγικές ενημέρωσης μεταναστών

Οι στρατηγικές για την ενημέρωση των συγκεκριμένων πληθυσμών θα πρέπει να περιλαμβάνουν ανθρωποκεντρική χρήση της γλώσσας, γλώσσα απεύθυνσης ακριβή, βαθιά και γλωσσολογικά και πολιτισμικά προσαρμοσμένη. Η καταπολέμηση του ρατσισμού και των προκαταλήψεων οφείλουν να έχουν προσέγγιση μηδενικής ανοχής και να βρίσκονται στο επίκεντρο των δράσεων των κυβερνήσεων και της κοινωνίας.

Πηγή: *Lancet Migration's immediate actions urged in response to COVID-19*
April 10th, 2020

III. Ψυχοκοινωνικές Παρεμβάσεις εν μέσω ανθρωπιστικής κρίσης

Κατευθυντήριες Οδηγίες

1. Παράμετροι Προστασίας

Διασφάλιση ότι οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο, και οι μετανάστες που βρίσκονται σε πολυπληθείς δομές, συμπεριλαμβανομένων όσων βρίσκονται στην ενδοχώρα και τα νησιά:

- Έχουν εξασφαλισμένη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, στην πρόληψη, στους ελέγχους και στη θεραπεία.
- Δεν στιγματίζονται ή περιθωριοποιούνται με συγκεκριμένα μεροληπτικά μέτρα. Οι ανησυχίες για την εξάπλωση του ιού δεν δικαιολογούν τη συστηματική ή αυθαίρετη χρήση της διοικητικής κράτησης.
- Έχουν πρόσβαση σε έγκαιρη και ακριβή ενημέρωση και εύκολη πρόσβαση στην πληροφορία στις αντίστοιχες γλώσσες που γνωρίζουν.
- Συμμετέχουν στο σχεδιασμό ετοιμότητας και πρακτικών ανταπόκρισης σε συνθήκης ξεσπάσματος του ιού στην εκάστοτε δομή που βρίσκονται.
- Οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί που τίθενται σε ισχύ από το εκάστοτε κράτος θα πρέπει να ισχύουν ισότιμα και για πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο και μετανάστες. Προσεκτική επιτήρηση θα πρέπει να διασφαλίζει ότι αυτοί οι περιορισμοί δεν επηρεάζουν αδικώς το δικαίωμα προσέγγισης ασφαλούς

περιοχής διαβίωσης ή αναζήτησης ασύλου, ότι δεν πραγματοποιείται επαναπροώθηση πληθυσμών που βασίζεται είτε σε αντικειμενικούς είτε σε υποκειμενικούς φόβους μετάδοσης του Covid-19.

- **Οι περιορισμοί στην ελευθερία μετακίνησης** εφαρμόζονται στους εν λόγω πληθυσμούς χωρίς διακρίσεις, με τρόπο που προφυλάσσει την υγεία τους, συμπεριλαμβανομένης της ψυχικής τους υγείας.

2. Παράμετροι συντονισμού και σχεδιασμού

- Ο συντονισμός και το πλάνο ετοιμότητας για πιθανό ξέσπασμα του Covid-19 σε συλλογικές δομές διαμονής θα πρέπει να συμπλέει με τα ήδη υπάρχοντα ανθρωπιστικά και ψυχοκοινωνικά δίκτυα που δραστηριοποιούνται σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο.
- Σε κάθε δομή είναι σκόπιμο να δημιουργείται μια ομάδα ανταπόκρισης σε πιθανή κρίση, έτοιμη να εφαρμόσει ένα πλάνο διαχείρισης σε περίπτωση που απαιτηθεί, με ξεκάθαρη κατανομή ρόλων και καθηκόντων και κανάλια επικοινωνίας και αναφοράς.
- Σε περίπτωση που ένα κρούσμα επιβεβαιωθεί και παραμένει σε απομόνωση, θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι εξακολουθεί να έχει πρόσβαση στα απαραίτητα δίκτυα υποστήριξης που δραστηριοποιούνται στη δομή.

3. Παράμετροι Επικοινωνίας και Ψυχοκοινωνικές Προεκτάσεις

Η στιγματιστική συμπεριφορά απέναντι σε κάποιον που νοσεί, απέναντι σε κάποιον που πιθανώς νοσεί ή απέναντι σε άτομα διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων που διαβιών σε συνθήκες φτώχειας, ή αδυνατούν λόγω φύσης εργασίας ή και λόγω άλλων στοιχείων κουλτούρας να τηρήσουν απόλυτα τα μέτρα κοινωνικής απόστασης, μπορεί να αποδειχθεί ανεπανόρθωτη τόσο για τη σωματική όσο και για την ψυχική υγεία του ατόμου.

Με βάση τη θεωρία του στίγματος, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις που πηγάζουν από την ανεπαρκή γνώση σχετικά με τους στοχοποιημένους πληθυσμούς δεικνύουν τις διακρίσεις και οδηγούν σε υπεραπλουστευμένες, στρεβλές και παραπλανητικές αποδοχές που γίνονται αποδεκτές συλλογικά και οδηγούν σε άκριτες γενικεύσεις για άτομα και ομάδες.

Πυξίδα των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων στην εποχή του Covid-19 αποτελούν οι θεμελιώδεις **αρχές της ψυχοεκπαίδευσης**, σύμφωνα με τις οποίες η υπεύθυνη και επιστημονική ενημέρωση ενισχύει τόσο τους ωφελούμενους όσο και το γενικό

πληθυσμό στην αποδόμηση μύθων και προκαταλήψεων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν το αίσθημα της συνοχής και της συμπερίληψης του Άλλου.

Δεδομένων όλων των παραπάνω οι δράσεις που σχετίζονται με την επικοινωνία και την απεύθυνση τόσο προς στους ευάλωτους πληθυσμούς όσο και προς το γενικό κοινό θα πρέπει να βάζουν στον άξονά τους τα ακόλουθα:

- Η αίσθηση περιθωρίου που προκύπτει από τις στιγματιστικές συμπεριφορές **αποτρέπει τα εν δυνάμει στιγματιζόμενα άτομα**, θύματα ρατσιστικών και στιγματιστικών στάσεων **από το να αναζητήσουν την απαραίτητη ιατρική φροντίδα** και μπορεί τελικά να ματαιώσει τις προσπάθειες όλων μας να περιορίσουμε την εξάπλωση του ιού.
- **Το ίδιο το άτομο** που γίνεται στόχος ρατσιστικής αντιμετώπισης από τον περίγυρο του ενδέχεται να τραυματιστεί μακροχρόνια ψυχικά από μια τέτοια αντιμετώπιση, **ενώ και συνολικά** τέτοιου είδους στάσεις βλάπτουν σημαντικά το αίσθημα κοινωνικής συνοχής και ενότητας στην κοινότητα.
- Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, **όλοι οι όσοι εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στην ενημέρωση του κοινού**, έχουν υποχρέωση να παρέχουν **σαφή και ξεκάθαρα μηνύματα**, με εστίαση στο τι μπορεί ο καθένας από εμάς να κάνει προκειμένου να βοηθήσει στον περιορισμό της πανδημίας, αποφεύγοντας την ενστάλαξη φόβου και καχυποψίας στο γενικό πληθυσμό.
- Εκφράσεις με στιγματιστικό χαρακτήρα (π.χ. «ύποπτα κρούσματα») μπορούν **να αντικατασταθούν από πιο ουδέτερες και «εμπεριεκτικές» διατυπώσεις** (π.χ. «άνθρωποι που πιθανώς νοσούν»).
- Αντιλήψεις και φήμες που πηγάζουν από διαμένοντες σε δομές φιλοξενίας και κοινότητες υποδοχής θα πρέπει να ελέγχονται ως προς την αληθοφάνειά τους και **να αναφέρονται διαμέσου έμπιστων διάυλων επικοινωνίας**, με κύριο σκοπό να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές στάσεις και το κοινωνικό στίγμα που σχετίζεται με την εξάπλωση της νόσου.
- Υφιστάμενες ή/και προγραμματισμένες **δράσεις που στοχεύουν στην ενημέρωση του κοινού** αποτελούν μια καλή ευκαιρία ώστε να αναπροσαρμοστεί το περιεχόμενό τους, περικλείοντας την πρόκληση της πανδημίας στο δημόσιο διάλογο με εξειδικευμένες παρεμβάσεις για τη συμπερίληψη των πλέον ευάλωτων πληθυσμών.
- Την **ανακούφιση του στρες** που επιφέρει η πολυπλοκότητα της συνθήκης στο **γενικό πληθυσμό** και που γιγαντώνεται από την καλλιέργεια μύθων και στερεοτύπων απέναντι σε μειονοτικές κοινότητες.

IV. Αντί Επιλόγου

Είναι σαφές ότι τα μέτρα για να εμπεριέξουμε το ξέσπασμα του Covid-19, θα είναι επιτυχημένα και θα έχουν νόημα, εφόσον όλοι οι πληθυσμοί ανεξαιρέτως συμπεριληφθούν στις εθνικές και τις διεθνείς προσπάθειες. Πρόσφυγες και μετανάστες θα πρέπει να έχουν πρόσβαση στα εθνικά και τα διεθνή συστήματα υγείας, χωρίς την απειλή οικονομικών ή νομικών επιπτώσεων για τους ίδιους. Η προσέγγιση αυτή είναι πρωτεύουσας σημασίας, καθώς δε μπορεί να νοηθεί δημόσια υγεία εν μέσω πανδημίας, χωρίς την υγεία μεταναστών και προσφύγων.

Εκτός από ένα πολύ σοβαρό παγκόσμιο υγειονομικό πρόβλημα, η πανδημία του Covid-19 είναι ταυτόχρονα φύσει αλληλένδετο με εξίσου σημαντικές ψυχικές, κοινωνικές και οικονομικές πληγές, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Υπ' αυτό το πρίσμα, η περίοδος που διανύουμε ανοίγει νέα παράθυρα κατανόησης και αντιμετώπισης ζητημάτων δημόσιας υγείας αλλά και οικονομικών και κοινωνικών επιπλοκών, που ξεκίνησαν στη διάρκεια της καραντίνας και θα πολλαπλασιαστούν τους επόμενους μήνες.

Σήμερα είμαστε όλοι τρωτοί απέναντι στην ίδια νόσο, ξένοι και εγχώριοι, πρόσφυγες και μη. Και μπορεί να πλέουμε σε διαφορετικές λέμβους, είμαστε όλοι όμως μέσα στην ίδια τρικυμία. Κι αν κάποιον πρέπει να αφήσουμε να «βουλιάξει» είναι οι πρακτικές αποκλεισμού των πλέον ευάλωτων, που εμποδίζουν τη συνύπαρξη και το προχώρημα της κοινωνίας συνολικά.

Η προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων μας αφορά όλους.

Βιβλιογραφία

Iacobucci, G. (2020). Covid-19: Doctors warn of humanitarian catastrophe at Europe's largest refugee camp.

Kabir, M., Afzal, M. S., Khan, A., & Ahmed, H. (2020). COVID-19 economic cost; impact on forcibly displaced people. *Travel Medicine and Infectious Disease*.

Kluge, H. H. P., Jakab, Z., Bartovic, J., D'Anna, V., & Severoni, S. (2020). Refugee and migrant health in the COVID-19 response. *The Lancet*, 395(10232), 1237-1239.

Orcutt, M., Patel, P., Burns, R., Hiam, L., Aldridge, R., Devakumar, D., Kumar, B., Spiegel, P., & Abubakar, I. (2020). Global call to action for inclusion of migrants and refugees in the COVID-19 response. *The Lancet*, 395(10235), 1482-1483.

UNHR. (2013). Operational Guidance Mental Health & Psychosocial Support Programming for Refugee Operations

World Health Organization. (2020). *Preparedness, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) for refugees and migrants in non-camp settings: interim guidance, 17 April 2020* (No. WHO/2019-nCoV/Refugees_Migrants/2020.1). World Health Organization.